

Jan Wawrzyńczyk

Wyrazy i zwroty związane z życiem religijnym w "wielkiej" leksykografii rosyjsko-polskiej

---

Acta Polono-Ruthenica 2, 315-322

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Wawrzyńczyk
Łódź

Wyrazy i zwroty związane z życiem religijnym w „wielkiej” leksykografii rosyjsko-polskiej

W długim już szeregu ogólnych słowników rosyjsko-polskich¹ jeden zawiera w tytule przymiotnik „wielki”.² Odpowiedzialne użycie tego wyrazu oznacza, że odbiorcy *Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego* (WSRP) mają prawo stawiać jego autorom: Anatolowi Mirowiczowi, Irenie Dilewiczowej, Irydzie Grek-Pabisowej i Irenie Maryniakowej wysokie wymagania zarówno co do ilości, jak i jakości informacji przekładowej w nim zawartej. Ukazanie się WSRP - dzieła niewątpliwie cennego i stanowiącego szczególnie ważną pozycję w polskiej leksykografii przekładowej³ - nie otworzyło jednak jakościowo nowego okresu dziejów leksykografii rosyjsko-polskiej. Ewolucja ilościowa i jakościowa tekstu słownika, widoczna w kolejnych jego wydaniach, nie odzwierciedla dokonanego w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku postępu w zakresie teorii leksykografii dwujęzycznej (przekładowej)⁴.

¹ Por. obecnie już niepełne - zestawienia bibliograficzne: P. Grzegorzcyk, *Index lexicorum Poloniae. Bibliografia słowników Polskich*, Warszawa 1967; Y. Aav, *Russian dictionaries. Dictionaries and glossaries printed in Russia 1627 - 1917*, Zug [s.a.]; R. C. Lewanski, *A bibliography of slavic dictionaries. Vol. I: Polish*, Bologna 1973.

² Zob. A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1-2, Warszawa - Moskwa 1970; praca liczy 194,3 a.w. Wydanie trzecie tego słownika, poprawione i uzupełnione, opublikowano w latach 1986 - 1987. Zawiera około 70 000 haseł (informacja ze strony tytułowej).

³ To - dzisiaj już można powiedzieć i napisać: zasłużone dzieło powitałem w 1971 r. młodzieńczo entuzjastyczną notatką recenzyjną na łamach ważnego dla ówczesnej polskiej rusycystyki czasopisma, które nie doczekało obecnych czasów; por. „Język Rosyjski”, 1971, nr 4, s. 249-251.

⁴ Poszerzone do 230,4 a.w. wydanie trzecie przedstawiłem analitycznie - znacznie dokładniej niż wydanie pierwsze - w kwartalniku „Przegląd Rusycystyczny” (1992, z. 3-4, s. 53-63) w artykule recenzyjnym pt. *O rozwoju leksykografii rosyjsko-polskiej*.

Niewątpliwie istotną trudność dla autorów pracujących, samotnie czy zaledwie w kilkuosobowym zespole, nad rzeczywiście dużym słownikiem rosyjsko-polskim stanowi sama obfitość materiału leksykalnego współczesnego języka rosyjskiego. Jeśli duży słownik ogólny tworzy się głównie dla tłumaczy⁵, to zasób jego leksyki powinien być dostatecznie szeroki. Jako docelowe, na najbliższe lata, zadanie dla polskiej rusycystyki można sobie wyobrazić opracowanie słownika o zasobie haseł co najmniej dwukrotnie większym niż wybór słownictwa rosyjskiego opisany pod względem przekładowym w WSRP; sugerując to podwojenie bierzemy pod uwagę fakt, że dorobek rosyjskiej leksykografii obejmuje już ponad 170 000 wyrazów zarejestrowanych i opisanych w 14 różnych współczesnych słownikach i encyklopediach języka rosyjskiego⁶.

Proponowane zadanie musi być rozwiązywane stopniowo, wysiłkiem różnych osób, także z wykorzystaniem wkładu - w swej istocie leksykograficznego - tłumaczy literatury pięknej⁷. Zadań cząstkowych jest bardzo dużo, m.in. konieczne będzie opracowywanie ekwiwalentów poszczególnych wyrazów i zwrotów nie w izolacji, jaką narzuca porządek alfabetyczny, lecz w grupach tematycznych, terminologicznych związanych z najróżniejszymi dziedzinami wiedzy, kultury, nauki i techniki.

W bogatej siatce hasłowej WSRP, którego wydanie trzecie i czwarte⁸ niewiele już ustępuje pod względem liczby pozycji hasłowych siatce tzw. małego słownika akademickiego języka rosyjskiego (MAS)⁹, wyodrębnić można dziesiątki grup tematycznych słownictwa wymagających wnikliwe-

⁵ Por. taką deklarację autorów w przedmowie do WSRP na s. 5.

⁶ Por.: *Сводный словарь современной русской лексики. В двух томах*, pod red. P. П. Рогожниковой. Москва 1991; przytoczone informacje zob. na s. 3-4 w t. I tego kapitalnego opracowania.

⁷ O tym aspekcie prac por. w moich artykułach: *Wkład tłumaczy literatury pięknej do leksykografii rosyjsko-polskiej (Zarys problemu badawczego, materiały próbne)*, „Slavia Orientalis”, 1996, nr 1, s. 123-131; *Rosyjsko-polskie relacje leksykalne syntaktyczne i pragmatyczne w praktyce przekładowej tłumaczy i leksykografów. Uwagi wstępne, materiały dokumentacyjne*, „Opuscula Polonica et Russica”, t. 4. Częstochowa 1996, s. 85-97.

⁸ W wydaniu czwartym z 1993 r. wydawca nie informuje o żadnych poprawkach i uzupełnieniach. W 1996 r. ukazał się też dodruk na lepszym papierze, oznaczony jako wydanie piąte.

⁹ Zob. *Словарь русского языка в четырех томах*, pod red. А. П. Евгеньевой. Изд. II, Москва 1981 - 1984.

go oglądu i weryfikacji z punktu widzenia przekładoznawczego. Studiując tekst WSRP i śledząc dokonywane w nim zmiany, przeanalizowałem sondażowo jego terminologię literacką i morską.¹⁰ Niniejszy szkic zawiera uwagi na temat tłumaczenia w WSRP leksyki religijnej, zwłaszcza dotyczącej świata chrześcijańskiego, którą ostatnio - w nowych warunkach historycznych - nasi filolodzy zaczynają się bardziej interesować.¹¹

Jest oczywiste, że w radzieckich słownikach języka rosyjskiego ta warstwa leksyki z powodów ideologicznych nie mogła być potraktowana wyczerpująco, konsekwentnie, w sposób usystematyzowany; nie została też jednak zupełnie zepchnięta na margines a to dlatego, że występuje nie-
sporadycznie w licznych utworach literatury czasów carskich, masowo przecież wznawianych po 1917 roku. Również WSRP, mocno oparty na źródłach leksykograficznych okresu radzieckiego, nie ujmuje wyrazów i zwrotów związanych z życiem religijnym szczególnie starannie, znacznie jednak staranniej np. od leksyki lingwistycznej czy gastronomicznej (rzecz zrozumiała - *sole ipso est clarior* - gdyby w taki szczególny sposób autorzy WSRP wyróżnili jakąkolwiek grupę tematyczną, również należałoby się im przygana, absolutnie nieodzowna jest tu bowiem jednakowa staranność).

Przejdźmy do faktów. W części artykułów z hasłami polisemicznymi pominięte zostały użycia - i w konsekwencji niepodane odpowiednie ekwiwalenty polskie - dotyczące właśnie religii. Np. hasło **деноминация** ma jedynie kwalifikator odsyłający do ekonomii. Artykuł **книжник** nie uwzględnia, dobrze znanego z arcydzieł rosyjskiej literatury pięknej, znaczenia (użycia), któremu w języku polskim odpowiada zwrot *uczony*

---

¹⁰ W artykułach *Rosyjska i polska terminologia literacka w konfrontacji przekładowej*, „Przegląd Rusycystyczny”, 1984, z. 1-2, s. 55-59; *Terminologia morska w leksykografii rosyjsko-polskiej i polsko-rosyjskiej*, „Przegląd Morski”, 1985, nr 1, s. 45-47.

¹¹ Ukazały się wartościowe studia krytyczne na temat opracowania tej warstwy słownictwa w słownikach polskich: por.: E. Wysocka, *Leksyka związana z życiem religijnym w „Słowniku języka polskiego” PAN pod red. W. Doroszewskiego*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, pod red. Z. Saloni, t. 2, Białystok 1987, s. 73-86; J. Sobczykowa, *Leksyka religijna w słowniku współczesnego języka polskiego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, 1994, z. 50, s. 129-139. Użyteczna (choć niestety nie nienaganna z punktu widzenia techniki leksykograficznej oraz adekwatności przekładów) jest publikacja: M. Sztolberg-Bybluk, *Podręczny słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski terminów chrześcijańskich*, Toruń 1994.

w *Piśmie*. Analogicznie zubożony jest artykuł **законник** (brak ekwiwalentu *uczony w Prawie*).¹²

Kwestię większej wagi, gdyż dotyczącą sedna relacji przekładowych ujmowanych dla potrzeb słownika dwujęzycznego, kryje artykuł **дванадесятый**. Występujące w WSRP połączenie kontekstowe, które w gruncie rzeczy powinno być wyodrębnione w podhasło, **дванадесятые праздники**, ma kwalifikator „cerkiewny” i przekład: *dwanaście dorocznych świąt*. Przede wszystkim uderza tu niezgodność umieszczonych obok siebie fraz co do najogólniejszej funkcji poznawczojęzykowej - fraza rosyjska oznacza r o d z a j czegoś, polska zaś l i c z b ę czegoś i już to sprawia, że w trakcie tłumaczenia nie można sensownie podstawić na miejscu jednej frazy frazy drugiej. Następny poważny błąd przekładu polega na tym, że fraza polska - w odróżnieniu od rosyjskiej - nie funkcjonuje jako (współ)oznaczenie wiadomych odbiorcy, nie tylko co do liczby, tych a nie innych, świąt, wśród których nie ma Wielkanocy (o czym wiedzą prawosławni, ale niekoniecznie katolicy). Sama przez się, niefortunna fraza *dwanaście dorocznych świąt* może odnosić się do dowolnej dwunastki spośród świąt dorocznych (których jest przecież bardzo dużo). Do pewnego tylko stopnia ratowałoby sprawę wprowadzenie do polskiej frazy formy przymiotnikowej *głównych*; fraza nadal pozostawałaby pseudoprzekładem, w istotnym szczególnie poprawionym, ale wciąż nieprecyzyjnym opisem. Niezbędą dokładność można by uzyskać w jeden sposób, mianowicie przez wyliczenie owych 12 głównych świąt (co wcale nie będzie oznaczać przejęcia przez słownik przekładowy funkcji encyklopedii). I jeszcze jedna osobliwość rozważanej ekwiwalencji zapisanej w WSRP: liczba gramatyczna analizowanej frazy rosyjskiej. Użyty pluralis sugeruje, że jest to wyrażenie nieodmienne przez liczby, co w oczywisty sposób kłóci się z faktami tekstowymi. *Дванадесятый* праздник to każde z wiadomych 12 głównych świąt prawosławnych.

Odrzucając to, co znalazło się w WSRP, należy zaproponować opracowanie zupełnie nowe, uprzytamniając wyraźnie użytkownikowi, że poza transkrypcją typu „dwunadsiate święto” nie ma adekwatnego translatu czy translatów, że przekazanie odpowiedniej informacji z tekstu oryginału

¹² Te uzupełnienia okaleczonego obrazu słownikowego obu wyrazów rosyjskich podaje w swym opracowaniu pt. *Rosyjsko-polski słownik wyrazów i zwrotów trudnych*, Warszawa 1996 (wydanie 2 poprawione, o znacznie zwiększonej objętości, w przygotowaniu).

wymaga albo kompensacyjnego opisu czy komentarza realioznawczego (wolnego od błędów „przekładu” tu krytykowanych), albo pominięcia części tej informacji, zubożenia przekładu, tzn. tłumaczenia z rozmyślnym pominięciem słowa *двунадесятыи*.

Kolejnym przykładem nieściśłości w ekwiwalencji może być artykuł **благовесть** z odpowiednikiem *bicie dzwonów*. Fraza polska przynosi mylną informację, w rzeczywistości, tzn. w sytuacjach, kiedy jest używany wyraz *благовест*, chodzi o bicie jednego dzwonu, dźwięk pochodzi z jednego dzwonu - w jaskrawym przeciwieństwie do sytuacji, w których używa się wyrazu *трезвон* (MAS przedstawił opozycję *благовест - трезвон* niezbyt wyraziście).¹³

Specyficzne rosyjskie realia, nie istniejące w życiu i tradycji polskiej, ujmowane są przekładowo w WSRP zasadniczo w dwojaki sposób: przez wprowadzenie transkrypcji odpowiedniego terminu rosyjskiego bądź przez tłumaczenie opisowe. W pierwszym wypadku pojawiają się formy spolszczone, jak np.: *akafist* (w artykule **акафист**), *аналой* (w **аналой**), *palea* (w **палея**), *riasa* (w **ряса**), *stychira* (w **стихира**). Nie wszystkie one są odnotowane w polskiej leksykografii; pewne są notowane, ale w nieco odmiennej postaci (np. *akatyist*, *paleja*, *rasa*, *stychira*, *stychiera*). Niektórzy tłumacze stosują też formy nie przewidziane przez WSRP. Profesor Ryszard Łużny w swej praktyce przekładowej wprowadził np. dla hasła **акафист** odpowiednik *hymn-akathistos*.¹⁴

Warto i tu zwrócić uwagę na niekonsekwencję autorów WSRP. Przekład przez zapożyczenie, np. w artykule **ряса**, zasygnalizowany jest ujęciem polskiej formy w cudzysłów: «riasa», ale w wypadku artykułu **подрясник** forma transkrypcyjna **podriasnik** tego cudzysłowowego sygnału nie ma. Z reguły transkrypcjom towarzyszy nawiasowe objaśnienie sensu formy zapożyczonej, wydrukowane kursywą; ze zrozumiałych względów - oszczędności miejsca - jest ono szkicowe, pomija niektóre szczegóły realioznawcze, jak np. w **аналой**, czasem można wysunąć zastrzeżenia merytoryczne, jak np. przy objaśnieniu translatu *palea* (w artykule **па-**

¹³ Por. jej trafne objaśnienie w: *Атеистический словарь*, под ред. М. П. Новикова. Москва 1983, w artykule **благовест**.

¹⁴ Tego typu informacje dokumentujące wysiłek leksykograficzny tłumaczy literatury pięknej, naukowej, popularnonaukowej i publicystycznej gromadzę w komputerowym banku danych pt. *Rosyjsko-polski słownik tradycji i praktyki przekładowej*. Obecnie ma on objętość 1 MB.

лея): właściwsza byłaby tu informacja pomocnicza sformułowana w liczbie mnogiej - *opowieści biblijne*, jeszcze dokładniej: *starotestamentowe*).

Tłumaczenie-opis prezentuje m.in. artykuł **солея** z polską frazą *podwyższenie przed ikonostasem*. I tutaj możliwa byłaby jednak transkrypcja: *soleja*.

Rozbudowując siatkę haseł WSRP, można by dodać niejedną pozycję, np. **акафистник**, **воздѹх** (hasło odrębne od **вѹздѹх**; słowo z akcentem na drugiej sylabie drukowane jest m.in. w akademickich wydaniach oryginału *Braci Karamazow* Fiodora Dostojewskiego), **ектенья**, **ересиарх** itd. W literaturze pięknej zaświadczonych jest także немало deminutiwów i hipokorystyków, które powinny wzbogacić większy od WSRP słownik: **ангелочек**, **ангельчик**, **стихирчик** itp.

W ogóle sprawa doboru haseł specjalnych, do jakich należy leksyka religijna, jest trudna i delikatna, co widać w odniesieniu do tej jej części, która dotyczy katolicyzmu. Czy dobrze jest automatycznie przenieść jakieś hasło z tej sfery życia do siatki większego słownika rosyjsko-polskiego tylko dlatego, że występuje ono we wszystkich najważniejszych słownikach języka rosyjskiego (jak np. **тонзура**)? Słownik mający służyć zarówno polskimi, jak i rosyjskimi użytkownikom - co deklarują w przedmowie do swego dzieła autorzy WSRP - powinien znaleźć miejsce np. także dla niewątpliwie potrzebniejszego hasła **монстрация** (uwzględnia je *Атеистический словарь* - AS).

Odnutowywać trzeba pełniej wariantowość wyrazów, podając nie tylko np. hasło **дванадесятый**, ale i **дванадесяты** (ze względu na oboczne wyrażenie *дванадесятыя праздники*, opisane w podstawowym dla WSRP źródle, tj. w MAS). Warto obok **псалтырь** włączyć i przestarałe **псалтирь**.

Wzmiankowane już hasło **аналой** podsuwa okazję do innego spostrzeżenia: jego konkurent **налой**, dobrze znany uważniejszym czytelnikom Puszkina czy Dostojewskiego, przez WSRP potraktowany został marginalnie, tylko jako hasło odsyłaczowe - bez żadnych kwalifikatorów (w wielu innych wypadkach podawanych w nadmiarze) - do artykułu **аналой**. Ten ostatni jednak wcale o odesłanym hasle nie wspomina, a to oznacza, że użytkownik WSRP został pozbawiony informacji o tym, iż wyraz **налой**, w odróżnieniu od **аналой**, jest stylistycznie silnie nacechowany (MAS umieścił przy nim kwalifikator „просторечное” i „устарелое”).

Przy okazji odnotujemy potrzebę całościowej weryfikacji kwalifikatorów. Nie powinno i tu być w WSRP przypadkowości. Skoro autorzy zdecydowali się wyróżniać nimi m.in. zakres społeczno-środowiskowy wyrazów, to należy to robić konsekwentnie. Jeśli odpowiednie symbole występują np. przy **неговисты, пресвитер** czy **униатский**, to błędem jest ich brak po **баптист, неговистский** czy **прелат**.

Wielkość materiału leksykalnego MAS sprawia, że nie jest łatwo zachować w jego opracowaniu przekładowym konsekwencję na wszystkich poziomach struktury słownikowej. Oto jeszcze jeden przykład. Wyrażenie *С нами крестная сила!* występuje w MAS w dwu artykułach: pod **крестный** i pod **сила** (bez objaśnienia, tylko z odesłaniem do artykułu **крестный**). Inaczej w WSRP: **крестный** zawiera wytluszczoną frazę *с нами крестная сила!*, natomiast artykuł **сила** frazę o jeszcze bardziej zmodyfikowanym zapisie: *с нами крестная сила* (bez wykrzyknika). Nie zgadzają się też odpowiedniki polskie, w pierwszym wypadku przytoczone zostały dwa: *w imię ojca i syna!* oraz *Boże zlituj się nad nami!* (bez przecinka po wołaczu), w drugim tylko *Boże święty* (bez wykrzyknika). Ten użytkownik WSRP, który wpadnie na pomysł, by zajrzeć równocześnie pod oba hasła, może mieć niemały kłopot z wyborem ekwiwalentu. Jeżeli nie weźmie sprawy w swoje ręce i nie odkryje, że najlepszy będzie odpowiednik czwarty, nieobecny w WSRP: *Wszelki duch Pana Boga chwali!*

Nie uniknął WSRP także trudności ortograficznych w zakresie i polskiej, i rosyjskiej pisowni. W związanym z religią artykule **тора** słusznie polski odpowiednik, jako nazwa własna, jest pisany dużą literą. Dokładnie tak samo przecież autorzy powinni postąpić w artykule **пятикнижие**, mającym ten sam kwalifikator („*religia*”), i podać odpowiednik *Pięcioksiąg*, a nie *pięcioksiąg*. Oficjalna pisownia rosyjska większości nazw własnych dotyczących życia religijnego, wynaturzona przez totalitarną ideologię, była we wszystkich dotychczasowych wydaniach WSRP wernie zachowana (jest paradoksem, że mniej jej wynaturzeń występuje w już cytowanym pozytywnie AS!).

Przedstawione wyżej na wybranych przykładach problemy opracowania przekładowego jednej grupy tematycznej słownictwa rosyjskiego skłaniają do temperowania zapału leksykografów: nienaganne, wyczerpujące opracowanie, powiedzmy, 100 000 artykułów hasłowych na po-

trzeby „wielkiej” leksykografii rosyjsko-polskiej, której fundament założył WSRP, wymaga rzeczywiście olbrzymiego trudu.